

PRZEMYSŁAW PLUCIŃSKI*

**PERSPEKTYWA POZNAWCZA
W BADANIACH RUCHÓW SPOŁECZNYCH:
PRZYPADEK RUCHÓW NA RZECZ
SPRAWIEDLIWOŚCI KLIMATYCZNEJ****

**THE COGNITIVE APPROACH IN THE STUDY OF SOCIAL
MOVEMENTS: THE CASE OF THE CLIMATE JUSTICE MOVEMENTS**

Mitigating and adapting to climate change are two critical civilizational challenges nowadays, and many social actors are facing them. The paper's objective is to analyse the phenomenon of Polish climate justice social movements through the use of the 'cognitive approach', introduced and developed by Ron Eyerman and Andrew Jamison. The article addresses two main issues. First, it attempts to reconstruct a conceptual-methodological framework for research on environmental activism. Second, it presents a preliminary presentation of the cognitive universes and practices of Polish climate justice movements based on the findings from desk research and an empirical investigation based on 30 in-depth interviews conducted in three Polish cities (Poznań, Wrocław, Warszawa). The article also addresses research gaps while pointing out the need for greater involvement of the social sciences in climate change mitigation measures, including opening up academia to bottom-up perspectives.

Keywords: climate justice; social movements; environmental movements; climate change; cognitive approach

Łagodzenie i adaptacja do zmian klimatu to dwa krytyczne wyzwania cywilizacyjne, wobec których staje wiele podmiotów społecznych. Celem artykułu jest analiza fenomenu polskich ruchów społecznych na rzecz sprawiedliwości klimatycznej za pomocą „podejścia poznawczego”, wprowadzonego i rozwijanego przez Rona Eyermana i Andrew Jamisona. Artykuł podejmuje dwa główne problemy. Po pierwsze, zawiera rekonstrukcję konceptualno-metodologicznych ram dla badań nad aktywizmem na rzecz sprawiedliwości klimatycznej. Po drugie, prezentuje wstępne rozpoznanie uniwersów poznawczych i praktyk polskich ruchów na rzecz sprawiedliwości klimatycznej, opierając się na *desk research* oraz badaniach opartych na 30 wywiadach pogłębionych przeprowa-

* Przemysław Pluciński
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland /
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
plucin@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5102-6572>

** Artykuł powstał jako efekt działania naukowego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w ramach konkursu MINIATURA 4, pod tytułem „Ruchy społeczne w perspektywie poznawczej: przypadek ruchów na rzecz sprawiedliwości klimatycznej w Polsce. Badania wstępne” (nr 2020/04/X/HS6/01685).

dzonych w trzech polskich miastach (Poznań, Wrocław, Warszawa). Artykuł wskazuje również na luki badawcze, identyfikując przede wszystkim potrzebę większego zaangażowania nauk społecznych w działania na rzecz łagodzenia zmian klimatu, w tym otwarcia środowiska akademickiego na perspektywę oddolne.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość klimatyczna; ruchy społeczne; ruchy ekologiczne; zmiany klimatu; perspektywa poznawcza

I. WPROWADZENIE

Współcześnie kwestie związane z założeniem o antropogenicznym charakterze obserwowanych zmian klimatu stanowią coraz rzadziej przedmiot sporu. Panuje w tym zakresie szeroki naukowy konsensus, dyskusje profesjonalne zaś dotyczą raczej predykcji związanych z głębokością i dynamiką tych zmian oraz potencjalnymi zagrożeniami cywilizacyjnymi w ujęciu globalnym. Ich społecznym refleksem jest kondycja współczesnych społeczeństw jako „społeczeństw ryzyka”¹ oraz ich wzrastająca kompleksowość.

Niemniej ugruntowana wiedza oraz świadomość dotyczące rabunkowego wykorzystywania zasobów, w tym paliw kopalnych, jako podstawy dziejowo bezprecedensowego „nowoczesnego wzrostu gospodarczego”², granic wzrostu³ oraz idei – wówczas ciągle potencjalnej – zakładającej, że to działalność człowieka⁴ jest odpowiedzialna za zmiany klimatyczne na ziemi, pojawiły się stosunkowo niedawno, w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Stanowiły wówczas wiedzę przede wszystkim wąkospecjalistyczną. Istotnymi aktorami, którzy uruchamiali i ułatwiali procesy „popularyzacji” wiedzy *stricte* naukowej, do tego niepopularnej, były ruchy społeczne na rzecz środowiska naturalnego (*environmental movements/activism*). Obecnie można mówić o kolejnej fali ruchów ekologicznych, z których istotną część stanowią ruchy na rzecz sprawiedliwości klimatycznej⁵.

To zatem, jak wskazują badacze przywoływanych kwestii, działające w ramach sfery publicznej ruchy społeczne stały się pośrednikami stwarzającymi dyskursywne ramy dla fizyków, ekologów, biochemików, klimatologów innych przyrodznawców oraz inżynierów, by ułatwić im prowadzenie edukacji publicznej w zakresie kwestii środowiskowych. W ramach tego procesu naukowe (wówczas) przypuszczenia dotyczące wzrostu stężeń dwutlenku węgla i innych gazów oraz ich roli w podnoszeniu się przeciętnego poziomu temperatur na ziemi stawały się sukcesywnie wiedzą publicznie dostępną⁶. Należy nadmienić,

¹ Beck (2002).

² Barca (2009): 1309–1315.

³ Meadows et al. (1973).

⁴ Chwałczyk (2020).

⁵ della Porta, Parks (2014): 19–31.

⁶ Oczywiście, sam ten proces doprowadził do narodzin kwestionujących naukowe ustalenia kontrruchów, często umocowanych prawnicowo, neokonserwatywnie, a niekiedy wręcz nacjonal-

że socjologiczna perspektywa ramowania – w tym ram (współ)wytwarzania dyskursów – jest szeroko reprezentowana w socjologii ruchów społecznych, na przykład przez inspirowaną Goffmanowską „analizą ramową” Davida Snowa⁷, który wraz ze współpracownikami już od drugiej połowy lat osiemdziesiątych XX wieku rozwijał koncept *frame alignment*, czy Alberto Melucciego⁸ i jego prac poświęconych wytwarzaniu znaczeń w „zdecentrowanej” kulturze społeczeństw informacyjnych. W niniejszym artykule, w żaden sposób nie podważając doniosłości przywołanych perspektyw, większy nacisk położyłem na słabiej obecnej w badaniach nad ruchami społecznymi perspektywę „komunikacji naukowej”.

W artykule realizuję dwa cele: omówienie ram koncepcyjno-metodologicznych badań nad aktywizmem na rzecz sprawiedliwości klimatycznej oraz wstępny wgląd w „uniwersum poznawcze” i „praktyki poznawcze” polskich aktywistów i aktywistek klimatycznych.

By wskazane cele zrealizować, podjąłem następujące kroki. (1) Wychodzę od krótkiej dyskusji wokół rozumienia fenomenu ruchów społecznych i wyróżniam przyjętą w artykule perspektywę poznawczą. (2) Następnie dokonuję stosunkowo szerokiego przeglądu perspektyw związanych z przyjętą w tekście optyką poznawczą, starając się wykroczyć poza klasyczną perspektywę Rona Eyermana i Andrew Jamisona, zaproponowaną już ponad trzy dekady temu. W obręb dyskusji włączam szersze spektrum stanowisk, w tym podejścia związane ze zmianami rozumienia komunikacji naukowej. (3) Dokonuję roboczej rekonstrukcji wyżej przywołanego stanowiska poznawczego. Kryterium owej syntezy jest pragmatyczne: skupia się na tych spośród problemów, które zaznaczają się w polu badań poznawczego wymiaru ruchów społecznych wyjątkowo wyraźnie. (4) Z tej perspektywy dokonuję aplikacji dotychczasowych ustaleń do analizy praktyk poznawczych badanych ruchów oraz (5) identyfikuję luki badawcze i formułuję propozycje dyspozycji dla przyszłych badań.

Perspektywa poznawcza, na początku przede wszystkim staraniami Eyermana i Jamisona, dość szybko zyskiwała na znaczeniu. Od samego początku stanowiła też punkt wyjścia badań ruchów ekologicznych, na przykład ruchu Greenpeace⁹. Koncept praktyk poznawczych okazał się użyteczny do badań „różnicowanych sieci” wysoko zinstytucjonalizowanych skandynawskich ruchów ekologicznych¹⁰, jak również budowania oddolnych kampanii prośrodowiskowych przeciwko wycince lasów miejskich w Azji¹¹. Ostatnio pojawia się też w studiach syntezujących działania ruchów klimatycznych globalnej północy¹² oraz w badaniach nad mobilizacją ekspertów klimatycznych i naukow-

stycznie: ruchów „sceptyków” i/lub „denialistów”; por. Jamison (2010): 812. Przywołane tu tendencje i ruchy są jednak poza spektrum proponowanej analizy.

⁷ Snow (2013).

⁸ Melucci (1996).

⁹ Eyerman, Jamison (1998): 99–119.

¹⁰ Boström (2004): 73–88.

¹¹ Alam, Nilan (2018): 343–359.

¹² Nulman (2022): 185–198.

ców na rzecz klimatycznego aktywizmu¹³. Choć dostępne są już badania nad polskim aktywizmem klimatycznym¹⁴, nie wykorzystywano w nich do tej pory perspektywy poznawczej. Prezentowany artykuł wypełnia tę lukę.

II. ZMIANY KLIMATU A RUCHY SPOŁECZNE

To, jak – jako badacze i badaczki – rozumiemy ruchy społeczne, zależy od bardzo wielu zmiennych i zostało szeroko przedyskutowane w literaturze przedmiotu¹⁵. W niniejszym artykule przyjmuję definicję zaproponowaną przez Andrew Jamisona, w myśl której „ruchy społeczne to procesy politycznego protestu, które ludzkie, materialne i kulturowe zasoby pozwalają mobilizować i przekształcać w sieci łączące zarówno jednostki, jak też organizacje w dążeniu do wspólnej sprawy”¹⁶. W interesującym nas przypadku tą wspólną sprawą jest kolektywne przeciwdziałanie i/lub adaptacja do zmian klimatu.

Ruchy społeczne, tak jak rozumie je Jamison, konstruuja przestrzeń kulturową dla nowych form wytwarzania wiedzy oraz społeczno-kulturowych procesów uczenia się jako kluczowego aspektu ich aktywności. Wytwarzanie tak pojmowanych sfer dyskursywnych pełni więc również funkcję edukacyjną, ułatwiającą praktyki samokształceniowe. Nie zawsze, a nawet nie przede wszystkim, jest to edukacja formalna. Jest ona usytuowana w obszarze zwyczajnego, codziennego doświadczenia i jednocześnie jest praktyką oporu¹⁷. W obrębie przyjmowanej perspektywy ruchy to zatem społeczne przestrzenie, w obrębie których wykluwają się postaci wiedzy oraz podmiotowości niezbędne do zmiany świata¹⁸.

W konsekwencji stosuję w artykule właśnie perspektywę poznawczą badania różnych form społecznego, kolektywnego zaangażowania w działania na rzecz klimatycznej sprawiedliwości. Poznawcze podejście do ruchów społecznych, genetycznie inspirowane różnymi trendami w naukach społecznych (np. klasyczną perspektywą Gramsciańską) w swojej współczesnej wersji zostało zaproponowane przez Eyermana i Jamisona¹⁹. W centrum uwagi postawili oni pojęcia praktyk poznawczych oraz intelektualistów ruchów, by podkreślić znaczenie procesu wytwarzania wiedzy oraz zidentyfikować tych członków ruchu, którzy są najintensywniej poznawczo zaangażowani.

Praktyki poznawcze są rozumiane jako umiejętność łączenia lub też integracji idei, ideologii oraz/lub światopoglądów z określonymi aktywnościami albo sposobami działania, do których zaliczyć można rozpowszechnianie informacji i wiedzy, rozwój techniczny oraz praktyczne zademonstrowanie

¹³ Frickel, Arancibia (2021): 278–292.

¹⁴ Kocyba et al. (2020); Medoń (2020); Molek-Kozakowska (2021).

¹⁵ della Porta, Diani (2009); Jamison (2010): 812–813.

¹⁶ Jamison (2010): 813.

¹⁷ Dadusc (2014); Kosińska (2020): 9; Molek-Kozakowska (2021).

¹⁸ Zantvoort (2021): 4.

¹⁹ Eyerman, Jamison (1991): rozdz. I–III.

zarówno społecznego protestu, jak i konstruktywnych alternatyw²⁰. Co przy tym istotne, od momentu publikacji książki Eyermana i Jamisona minęły już ponad trzy dekady, a rozmaite stanowiska eksponujące „zwrot poznawczy”, nieuwzględniane przez autorów, muszą zostać wzięte pod uwagę. Poniżej dokonuję zwartego ich przeglądu.

III. AKTYWIZM A KOMUNIKACJA NAUKOWA I NAUKA PUBLICZNA

Komunikacja naukowa to „zorganizowane, otwarte i intencjonalne działania zmierzające do komunikacji wiedzy naukowej, metodologii i procesów lub praktyk naukowych w środowiskach, w których istotną częścią publiczności są ludzie niezajmujący się profesjonalnie nauką”²¹. Tradycyjne jej formy oznaczały sytuację, w której wiedza naukowa jest komunikowana i upowszechniana wyłącznie przez samych naukowców i kanałami komunikacji formalnej: popularnonaukowe dziennikarstwo i edukacja. Z kolei współczesne modele naukowej komunikacji – zarówno wskutek rozwoju naukowych metodologii i procedur, przemian w pojmowaniu odbiorców nauki i ich roli w procesie dystrybucji wiedzy, wreszcie wskutek przemian tego, co tradycyjnie rozumiano przez komunikację naukową oraz dziennikarstwo naukowe – zrywają z usankcjonowanymi przez lata modelami nadawczo-odbiorczymi, właściwymi dla rewolucji Gutenberga. Michael Brüggemann, Ines Lörcher i Stefanie Walter określają współczesną komunikację naukową mianem „postnormalnej”²². Jej cechą dystynktywną jest między innymi otwarcie systemu nauki na rzeczywistość nowych mediów oraz sieciowych platform, uczynienie ich istotnym kanałem przekazu oraz – w zgodzie z mniej czy bardziej demokratycznymi logiką działania oraz formułami uczestnictwa w ich ramach – zredefiniowaniem samego konceptu nadawcy i publiczności w ramach procesu naukowego komunikowania²³. Stanowiąca tu punkt odniesienia „postnormalna” komunikacja naukowa nie dokonuje się zresztą w próżni: jej szerszy kontekst wyznaczają ramy Castellsowskich informacjonizacji i „społeczeństwa sieci” oraz sieciowy wymiar funkcjonowania ekologicznych ruchów społecznych²⁴.

W zarysowanym powyżej kontekście aktywizmu, w tym aktywizm klimatyczny, są jedną z „alternatywnych” platform komunikacji naukowej. Ruchy społeczne używają szeroko rozumianej nauki nie tylko na potrzeby wytwarzania własnych sensów (celów, idei, ideologii itp.), ale bywają również „brokerami wiedzy” lub „prawdy”²⁵ oraz ich adwokatami.

²⁰ Jamison (2010): 813.

²¹ Davies, Horst (2016): 4.

²² Brüggemann, Lörcher, Walter (2020): 2–3.

²³ Molek-Kozakowska (2017): 69–88.

²⁴ Castells (2008): 157–177

²⁵ Sardo, Weitkamp (2017): 221–235.

Narracje na temat aliansów, ale też redefinicji granic między nauką a aktywizmem nie są nowe. Przybierały one w poprzednich dekadach rozmaite postaci, by wymienić wyłącznie te najpopularniejsze: (1) nauki obywatelskiej (*citizen science*)²⁶, (2) badań w działaniu, czyli całej rodziny metodologii partycypacyjnych i współbadań²⁷, a nawet badań interwencyjnych, (3) krytycznych pedagogik ruchów społecznych, wreszcie (4) koncepcji nauki publicznej²⁸. Poniżej pokrótce zanalizuję wszystkie z nich, przede wszystkim po to, by w dalszej części artykułu zrealizować zamierzenia rekonstrukcyjne.

Idea nauki obywatelskiej ogniskuje w sobie przynajmniej dwa konteksty: samą formułę prowadzenia badań, w ramach których zaangażowani obywatele – najczęściej wolontariacko – współpracują na różnych etapach procesu badawczego z profesjonalnymi badaczami oraz (niekiedy towarzyszące jej, niekiedy niezależne) praktyki edukacji naukowej. Problemy środowiskowe są jednym z ważnych pól, na których nauka obywatelska rozkwita²⁹.

Perspektywa badań w działaniu opiera się z kolei na idei horyzontalizacji samego procesu badawczego: przekształcenie go z relacji pionowej i hierarchicznej, w ramach której to badacz narzuca perspektywę badania, w relację możliwie płaską, w której dochodzi do komunikacyjnego spotkania perspektyw (np. w duchu sokratejskiej majeutyki)³⁰. W swoich bardziej radykalnych odsłonach badania w działaniu przyjmują postać interwencji, których przykładem może być Touraine'owska „interwencja socjologiczna”³¹.

Pedagogiki ruchów społecznych, w swoim andragogicznym duchu, zakładają z kolei „procesualność” ruchów jako podmiotów uczących się i uruchamiających jako jeden z kluczowych wymiarów swoich aktywności „społeczne procesy uczenia się”³². Obejmują one uczenie się od innych, uczenie innych, uczenie się z innymi, wreszcie uczenie się na bazie indywidualnych i kolektywnych doświadczeń. Tak pojmowane procesy uczenia się są uruchamiane poprzez debaty i spory oraz wspólne działania podejmowane i koordynowane w ramach grup samokształceniowych, rozmaitych grup wsparcia i nieformalnych kolektywów, za pomocą mediów społecznościowych, platform i forów, tradycyjnych i cyfrowych zinów czy rynku publikacji ulotnych i wzmacniających kontrdyskursy publikacji „tradycyjnych”.

Perspektywa nauki publicznej zakłada wreszcie konstruowanie podważających tradycyjne hierarchie modeli związanych z poznaniem naukowym oraz dostępem do wiedzy. Jak ujmuje to jeden z kluczowych orędowników programu socjologii publicznej, Michael Burawoy: „Funkcja publiczna [nauki] służyć ma przemyśleniu relacji uniwersytetu ze społeczeństwem. [...] Uniwersytet i wiedza, która jest w jego obrębie produkowana, powinny być także dostępne

²⁶ Irwin (2002): 9–36.

²⁷ Choudry, Kapoor (2010): 1–13; Conway (2013): 1–20; Cox (2014): 954–971; Pluciński (2018): 51–64; Skórzyńska (2013): 95–101.

²⁸ Mergler, Pluciński (2020): 138–140.

²⁹ Irwin (2002): 37–61, 135–166; Mueller, Tippins (2015).

³⁰ Pluciński (2020): 1107–1121.

³¹ Eyerman (1982): 283–288.

³² Motta, Esteves (2014): 1–24.

dla całego społeczeństwa, tak aby nawet osoby z nim niezwiązane mogły czerpać z jego zdobyczy. Nauka musi być odpowiedzialna przed społeczeństwem, to znaczy rozwijać się w kierunku dobra wspólnego³³. Nieco inaczej, choć komplementarnie – a po prawdzie jeszcze przed kodyfikacją Burawoyowskich pomysłów na socjologię publiczną³⁴ – publiczne funkcje nauki, przede wszystkim zaś kwestie współpracy z publicznościami, zredefiniował czarny feminizm³⁵. To w jego ramach bardzo wyraźnie wybrzmiał postulat, że powinnością nauki jest powrót do jej źródeł: czy to uczynienie „pierwszą publicznością” badanych środowisk, czy też „podjęcie dialogu ze zwykłymi ludźmi o swoich ustaleniach”³⁶. Dodatkowo istotną przestrzenią dla „nauki publicznej” (tu: socjologii publicznej) są ruchy społeczne³⁷.

Punktem wspólnym przywoływanych tu perspektyw jest zakwestionowanie dominującego przez lata, również w ramach tradycji badań nad ruchami społecznymi, „obiektywistycznego” i hierarchicznego modelu poznania, w ramach którego wiedza pozyskiwana od badanych jest następnie poddawana „akademickiemu utowarowieniu”. Przyjmuje ona zatem ostatecznie postać raportów, artykułów i książek, służebnych wobec wewnątrzakademickiej logiki kariery, awansu naukowego czy ewaluacji. Alternatywą wobec tego opartego na eksploatacji świata życia badanych modelu stały się perspektywy rekonstruujące samą sytuację badawczą, redefiniujące role badaczy, badaczek i badanych oraz publiczności, wreszcie sposoby dystrybucji wiedzy oraz pożądane albo przynajmniej możliwe uzusy praktyczne.

IV. PONOWNA WIZYTA U EYERMANA I JAMISONA

Jedno z kluczowych założeń Eyermana i Jamisona dotyczących praktyk poznawczych ogniskowało w sobie możliwość integracji idei, ideologii oraz/lub światopoglądów z określonymi aktywnościami albo sposobami działania. Skupiło się ono jednak dość wyraźnie na stosunkowo tradycyjnym pojmowaniu wytwarzania wiedzy, produkowanej przede wszystkim przez intelektualistów ruchu i często wertykalnie dystrybuowanej. O ile znaczenia intelektualistów ruchu nie sposób kwestionować³⁸, to jednak przywoływana perspektywa dokonywała przeoczenia coraz silniej obecnych w badaniach społecznych, szczególnie zaś badaniach ruchów społecznych, perspektyw horyzontalnych: zarówno w aspekcie wytwarzania wiedzy, jak i jej upubliczniania.

Stanowisko Eyermana i Jamisona, choć cały czas istotne jako punkt odniesienia, wymaga jednak rewizyty i niezbędnej aktualizacji. Dostrzegam cztery,

³³ Burawoy, Szolucha (2013): 81–82.

³⁴ Burawoy (2009).

³⁵ Collins (2007): 101–115.

³⁶ Collins (2009): 1193.

³⁷ Burawoy (2019).

³⁸ Contu (2020): 737–757.

a katalog ten oczywiście nie jest w żaden sposób zamknięty, przestrzenie możliwych uzupełnień.

Po pierwsze, co – zważając na wielkość wyzwań oraz raczej ujemny bilans między tym, co „jest do zrobienia”, a tym, co „już zostało zrobione” – może brzmieć nieco paradoksalnie, wiedza na temat zmian klimatu, której źródłem jest nauka, zyskała na znaczeniu³⁹. Wiedza akademicka jest zatem bardzo istotnym rezerwuarem poznawczym, coraz rzadziej kwestionowanym. Z tej perspektywy ruchy na rzecz sprawiedliwości klimatycznej jako użytkownicy, brokerzy i adwokaci tej wiedzy stanowią oryginalny przykład ruchu społecznego, w ramach którego poznawczy komponent nie jest aspektem towarzyszącym, ale elementem konstytutywnym. Innymi słowy: ruchy nie tylko wykorzystują wiedzę do konstruowania własnych uniwersów symbolicznych, lecz także w otwarty sposób stają się „pasami transmisyjnymi” ustaleń nauki. Efektem tego stanu rzeczy mogą (powinny?) być obopólne korzyści, zatem namysł nad wzmacnianiem synergii pomiędzy publicznymi instytucjami wytwarzającymi naukową wiedzę na temat zmian klimatu a jej społecznymi interesariuszami wydaje się ważnym postulatem zarówno poznawczym, jak i praktycznym.

Po drugie, pożądaną jest uwzględnianie bardziej szczegółowych analiz komunikacji naukowej. Istotne wydają się tu przy tym przynajmniej dwa problemy szczegółowe. Pierwszy z nich dotyczy kontekstu historycznego: o ile ruchy ekologiczne w – nazwijmy to umownie – krajach Zachodu stosunkowo wcześniej i przynajmniej do pewnego stopnia stały się pasem transmisyjnym dla naukowych ustaleń i predykcji, o tyle w krajach takich jak Polska związek z akademią, przede wszystkim zaś pożytki czerpane z wiedzy akademickiej, wyraźniej obserwowane w ostatnich latach dzięki ruchom na rzecz sprawiedliwości klimatycznej, są relatywnym *novum*. Obserwujemy tu zatem zjawisko, które Kerstin Jacobsson swego czasu określiła mianem „kompresji czasowej”⁴⁰, dzięki której – w przyspieszonym tempie, choć również kosztem określonych przeoczeń – dochodzi do nadganiań dziejowych zapóźnień związanych z edukacją klimatyczną, „świadomością ekologiczną” czy przekonaniem o sprawczości. Drugi wątek dotyczy postępującej horyzontalizacji procesu komunikacji naukowej, która coraz wyraźniej zrywa z modelem nadawczo-odbiorczym: oczywiście nie dezawuuując go, ale odmawiając mu prymatu oraz uzupełniając narzędziami i logiką „społeczeństwa sieci”.

Trzecim aspektem jest postrzeganie działalności ruchu jako procesu uczenia się, w ramach którego w warunkach możliwie horyzontalnej komunikacji rozmaici aktorzy, w tym aktywiści oraz akademicy, potrafią uczyć się od siebie przyjmowanych perspektyw.

Czwartym aspektem jest postępująca, ale i konieczna, naturalizacja idei nauki publicznej oraz konsekwencji tego założenia. Idzie o otwarte uznanie, że etycznym i epistemologicznym obowiązkiem badaczy społecznych, w tym

³⁹ Osobną kwestią pozostaje skuteczność tej wiedzy w programowaniu zmiany społecznej w wyniku przełożeniu jej na język efektywnych polityk i modeli gospodarczych. W tym aspekcie cały czas można mówić o dominacji perspektywy *business as usual*.

⁴⁰ Jacobsson (2016): 11.

badaczy ruchów społecznych, jest imperatyw powrotu wiedzy do jej źródeł, zatem udostępnianie wyników badań tym, od których wiedza pochodzi. Dzięki temu aktywiści i aktywistki uzyskują szansę, by się w przekazanej wiedzy przejrzeć, by wzmocnić samoświadomość czy lepiej rozumieć ograniczenia własnych działań.

V. METODOLOGIA I CHARAKTERYSTYKA BADAŃ ORAZ BADANYCH

W dalszej części artykułu, podejmując próbę aplikacji zaproponowanej wcześniej ramy konceptualnej, odwołuję się do przeprowadzonych pomiędzy styczniem 2021 a czerwcem 2022 r. badań empirycznych aktywizmu klimatycznego. Przeprowadzone badania miały charakter badań wstępnych. Celem było zatem między innymi rozpoznanie pola badawczego oraz identyfikacja luk badawczych i propozycje dyspozycji dla przyszłych badań. W badaniach zastosowałem (1) *desk research* oraz (2) techniki konwersatoryjne. *De facto* etapy te nie następowały po sobie, ale prowadzone były równolegle. Decydowała o tym nie tylko przyjęta metodyka, ale również obiektywna konieczność związana z realizacją badań w trakcie pandemii COVID-19, istotnie wydłużająca proces badawczy w porównaniu z pierwotnym planem. Szczególnie utrudniona była tradycyjnie pojmowana „faza terenowa” badań: wskutek przywołanych ograniczeń napotkałem na zwiększone trudności z dostępnością badanych czy utrudnienia związane z mobilnością.

Podczas *desk research* dokonałem identyfikacji głównych aktorów w polu, rozpoznania produkowanych przez nich treści, udostępnianych na przykład poprzez witryny WWW, profile w mediach społecznościowych (przede wszystkim na portalu Facebook) czy poprzez platformy komunikacyjne wykorzystywane przez ruchy (np. Mattermost, w tym konkretnym przypadku oczywiście bez „głębokiego dostępu” do treści wewnątrzorganizacyjnych). Elementem tak rozumianego *desk research*, zawierającego przy tym elementy „badania terenowego” i obserwacji uczestniczącej, było również bierne uczestnictwo w wydarzeniach online, głównie publicznych wykładach i dyskusjach organizowanych przez „Akademię Klimatycznego Działania” XR (AKADE), „KlimatUJ” i/lub zespół „Nauki o klimacie”, by wymienić kilka z nich.

W badaniu posłużyłem się techniką wywiadu pogłębionego (IDI, *in-depth interview*). Przeprowadziłem 30 wywiadów w trzech miastach: Poznaniu (10 IDI), Warszawie (10 IDI) i Wrocławiu (10 IDI) z aktywistkami i aktywistami ruchów i/lub organizacji III sektora działających na rzecz sprawiedliwości klimatycznej, popularyzatorami i popularyzatorkami nauki oraz badaczami i badaczkami aktywnymi w polu badań nad zmianą klimatyczną, dodatkowo współpracującymi z aktywistami i aktywistkami. Więcej niż połowa zbadanych osób wywodziła się ze środowisk dwóch najlepiej chyba rozpoznawalnych ru-

chów na rzecz sprawiedliwości klimatycznej⁴¹, czyli Extinction Rebellion (XR) oraz Młodzieżowego Strajku Klimatycznego (MSK)⁴². W większości byli to młodzi dorośli, rzadziej osoby powyżej 35 roku życia.

Podstawowe pytania postawione w badaniu były następujące: (1) jakie są przyczyny działań podejmowanych na rzecz sprawiedliwości klimatycznej? (2) jakie są główne rodzaje podejmowanych działań? (3) jaka wiedza jest istotna w aktywizmie i skąd oraz od kogo jest pozyskiwana? (4) jaki jest „bilans wiedzy” wnoszonej i uzyskiwanej dzięki aktywizmowi? (5) jakie są sposoby docierania do szerokiej publiczności? (6) jak radzić sobie z niewiedzą i/lub „denializmem”? (7) jakie są relacje między aktywizmem a światem akademickim? Zostały one przełożone na dyspozycje do wywiadów, wraz z pytaniami pogłębiającymi.

Badanie oraz opracowanie jego wyników, choć nie w czystej formie, czerpało z metodologii teorii ugruntowanej, w ramach której momenty gromadzenia danych oraz budowania i/lub weryfikowania teorii mają charakter synchroniczny. W niniejszym opracowaniu proponuję zatem wstępne opracowanie w zdefiniowanej powyżej ramie teoretycznej informacji, do których dotarłem. Nie dokonuję tu typowej analizy przeprowadzonych wywiadów, choć korzystam z informacji pozyskanych w ich trakcie (np. dotyczących konkretnych inicjatyw, faktów i innych, które *ex post* weryfikowałem). Systematyczną analizę przywołanych wywiadów, przy wsparciu oprogramowania do analizy jakościowej MAXQDA, rozpocznę niebawem.

VI. UNIWERSUM ORAZ PRAKTYKI POZNAWCZE RUCHÓW NA RZECZ SPRAWIEDLIWOŚCI KLIMATYCZNEJ

W jakim stopniu dyskutowane powyżej i poddane rekonstrukcji stanowiska poznawcze odnajdują zastosowanie w analizie polskich ruchów na rzecz sprawiedliwości klimatycznej? Poniżej proponuję identyfikację uniwersum oraz praktyk poznawczych poddanych badaniu ruchów. Opracowanie to ma charakter wstępny, nie odnosi się zatem do systematycznej analizy wywiadów z aktywistami i aktywistkami oraz innymi aktorami wspierającymi ruchy na rzecz sprawiedliwości klimatycznej. Te bowiem wymagają osobnych, poświęconych zagadnieniom szczegółowym analiz.

Dwa bodaj najszerzej rozpoznawalne globalne ruchy na rzecz sprawiedliwości klimatycznej, bardzo aktywne również w Polsce, to MSK oraz XR. Oba ruchy punktem wyjścia swoich postulatów czynią ustalenia nauki. MSK w swoim żądaniu stanowienia i wdrażania aktywnej polityki klimatycznej w otwarty sposób postuluje oparcie jej na ustaleniach nauki: „Żądamy prowa-

⁴¹ Buzogány, Scherhauser (2022): 1–10.

⁴² Międzynarodowe odpowiedniki nazwy są dość zróżnicowane i przyjmowane w zależności od kraju, np. School Strike for Climate, Youth Strike for Climate, Fridays for Future czy też Youth for Climate.

dzenia polityki klimatycznej w oparciu o aktualne stanowisko nauki [...]. Oczekujemy, że sugerowane przez środowisko naukowe rozwiązania będą wdrażane niezwłocznie we współpracy międzynarodowej⁴³. Analogicznie, również na aktualnej i uznanej przez świat nauki za obowiązującą wiedzę opierać powinna się powszechna edukacja klimatyczna, realizowana – od najniższych jej szczebli – na wszystkich etapach edukacji: „Domagamy się zawarcia kompleksowej i aktualnej wiedzy o mechanizmach kryzysu klimatycznego w podstawie programowej na wszystkich szczeblach edukacji, przy zapewnieniu kadrze nauczycielskiej obowiązkowych szkoleń w tym zakresie. Jednocześnie edukację klimatyczną w pełnym zakresie swoich kompetencji powinny zapewniać samorządy lokalne⁴⁴. Z kolei kluczowym postulatem, jednocześnie też sloganem, XR jest wykrzyknienie „Mówcie prawdę!”. Punktem wyjścia są w tym przypadku również ustalenia nauki⁴⁵. W przypadku obu ruchów opierają się one przede wszystkim na ustaleniach Międzynarodowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) utworzonego przy Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), w szczególności na publikowanych przez IPCC raportach, choć pedagogiki obu ruchów wykraczają poza te źródła. To zatem nauki przyrodnicze i ich ustalenia wyznaczają warunki brzegowe ram poznawczych uniwersów ruchów klimatycznych, choć nie ograniczają się – na co zwrócę uwagę nieco dalej, definiując niedobory czy też zapotrzebowania poznawcze – do nich samych.

Zarówno XR, jak i MSK, bazując na ustaleniach nauki, stosują jednocześnie odmienne taktyki realizacji założonych celów: podczas gdy dla aktywistów i aktywistek MSK kluczowym narzędziem jest strajk w granicach prawa oraz działalność edukacyjna (spora część ruchu to osoby niepełnoletnie), XR punkt ciężkości przenosi na akcję bezpośrednią oraz praktyki pokojowego obywatelskiego nieposłuszeństwa (*nonviolent civil disobedience*). Jednocześnie w przypadku XR wyraźniejsze są antropologiczne eschatologie przyjmujące postać narracji millenarystycznych o nieuchronnym „krachu cywilizacyjnym”⁴⁶. Należy przy tym wyraźnie rozróżnić – stanowiące niekiedy przedmiot kontrowersji wokół stanowisk eschatologicznych ruchów – pojęcia postapokaliptycznych oczekiwań (*post-apocalyptic expectations*) oraz postapokaliptycznych antycypacji (*post-apocalyptic anticipations*). To te ostatnie związane są z wymogiem podjęcia działań.

Nieco trudniejsza jest identyfikacja intelektualistów ruchu. O ile łatwo wskazać na – wywodzących się ze świata nauki – międzynarodowych liderów intelektualnych ruchu XR, jak Roger Hallam czy Gail Bradbrook, czy też inicjatywę Scientists For XR⁴⁷, o tyle nie udało mi się w trakcie badań zidentyfikować podobnych figur w Polsce. Powody są przynajmniej dwojakie i są ze sobą powiązane: (1) logika cyklu życia – oba ruchy, zarówno XR, jak i MSK, zrzeszają przede wszystkim młodzież i młodych dorosłych, którzy (jeszcze?)

⁴³ <<https://www.msk.earth/postulaty>> [dostęp: 23.06.2022].

⁴⁴ <<https://www.msk.earth/postulaty>> [dostęp: 23.06.2022].

⁴⁵ <<https://rebellion.global/pl/blog/2020/12/11/tell-the-truth/>> [dostęp: 23.06.2022].

⁴⁶ Friberg (2022): 48–68.

⁴⁷ <<https://www.scientistsforxr.earth>> [dostęp: 23.06.2022].

nie realizują ról „intelektualistów” czy „intelektualistek” ruchów; (2) wyrażanie działaniowy profil ruchów. Badani, szczególnie z XR – nie pomniejszając aspektów związanych z procesami uczenia się czy edukacją klimatyczną – najczęściej wskazywali na konieczność działania tu i teraz, nadrzędnego wobec aktywności intelektualnej. Dyspozycję tę obrazowo można by ująć w słowach Svena Lindquista: „Wiesz już wystarczająco dużo. Ja też. To nie wiedzy nam brakuje. Brak nam odwagi, by zrozumieć to, co wiemy i wyciągnąć z tego wnioski”⁴⁸.

Nie jest jednak tak, że poddane badaniu ruchy działają w intelektualnej próżni. Funkcje intelektualistów publicznych, jednocześnie jednak „intelektualistów dla ruchów” (nie zaś intelektualistów ruchów) pełnią czynnie obecni w przestrzeni medialnej oraz szerszej pojmowanej sferze publicznej akademicy i/lub popularyzatorzy nauki i/lub dziennikarze, w tym naukowcy, niekiedy zresztą przełączający się pomiędzy przywoływanymi rolami. Najwyraźniejsze przykłady postaci aktywnych publicznie intelektualistów działających na rzecz sprawiedliwości klimatycznej, przywoływane przez badanych aktywistów i aktywistki, to: prof. Szymon Malinowski, dr Aleksandra Kardaś, Marcin Popkiewicz (wszyscy tworzący trzon „Nauki o klimacie”, NoK)⁴⁹ czy Edwin Bendyk. Stanowią oni intelektualne zaplecze dla ruchów, ale zdecydowanie wobec nich zewnętrzne. Podział ról między nimi, zatem również wzory przepływów wiedzy, mają charakter „wymiany usługowej”, o wyraźnie komensalistycznym charakterze.

Z jednej strony „intelektualiści dla ruchów” zwyczajowo odpowiadają na ich zapotrzebowanie, dostarczając wiedzy w formule „popularyzatorskiej” (np. w formie otwartych wykładów lub warsztatów) i definiując przy tym zresztą same ruchy społeczne jako jedną z wielu istotnych publiczności. Dobrym przykładem takiej ramy, w obrębie której dochodzi do popularyzacji, jest AKADE, czyli „Akademia Klimatycznego Działania”, inicjatywa zapoczątkowana i prowadzona przez polski XR. Jej istotą są spotkania z ekspertami (akademicy/badacze, aktywiści) w formule online za pomocą serwisów Facebook oraz YouTube. Z drugiej strony, między innymi poprzez stosowanie wyżej przywołanych praktyk, ruchy społeczne stają się brokerami wiedzy, amplifikując przekazy intelektualistów publicznych i popularyzatorów⁵⁰. Czynią podobnie w przypadku aktywności w mediach społecznościowych (np. „podając dalej” czy też dyskutując wytwarzane przez środowiska naukowe artykuły, notki, opracowania badań, infografiki, filmy i inne, zwiększając ich widzialność). Praktyki te pełnią jedną jeszcze, bardzo istotną rolę – stają się paliwem dla i uruchamiają procesy społecznego uczenia się, których ruchy stają się podmiotami. Podobną funkcję realizują „czytelnie” gromadzące materiały naukowe w ramach platformy Mattermost, którą wykorzystuje na potrzeby globalnej i lokalnej komunikacji ruch XR.

⁴⁸ Lindqvist (2009): 7.

⁴⁹ Przywołane osoby nie stanowią oczywiście całego zespołu NoK, są jednak jego publicznymi twarzami.

⁵⁰ Rohden (2021): 14–16.

W badaniach mało wyraźnie zaznaczał się kontekst *scholar activism*⁵¹. Wprawdzie pojawia się on na horyzoncie, przede wszystkim jednak w postaci aktywizmu wewnątrzuczelnianego: inicjatyw takich jak KlimatUJ (Uniwersytet Jagielloński)⁵² czy też Green Team (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu). Są one jednak obliczone przede wszystkim na wewnątrzinstytucjonalną zmianę i nie są skierowane na zewnątrz. Nie przyjmują form związanych z określonymi postaciami aktywistycznych metodologii badawczych, które jednocześnie mogą wzbogacać badania przez „rzucanie wyzwań sztywnym granicom naukowości, »rozmywając«, mieszając i łącząc różne aspekty swojej pracy w znaczący, synergiczny i strategiczny sposób”⁵³.

Co istotne, w badaniu część aktywistów i aktywistek ujawniła szersze, habitualne rozumienie wiedzy, wykraczające poza propozycjonalne jej pojmowanie (*wiedza, że*). Wiedza ta nie dotyczyła wyłącznie aspektów naukowych związanych ze zmianą klimatu z zakresu nauk przyrodniczych i technicznych. Co jednak istotne, wybrzmiewały otwarcie zgłaszane przez aktywistów oraz aktywistki deficyty wiedzy z zakresu nauk społecznych, przede wszystkim wiedzy dotyczącej zmiany społecznej: teorii zmiany i zmiennych ją facylitujących czy praktyk społecznych, a także mikrosocjologicznych kompetencji dotyczących procesów wewnątrzgrupowych (w tym zarządzania konfliktami grupowymi).

Aktywiści i aktywistki zgłaszali zatem zapotrzebowanie na propozycjonalną wiedzę z zakresu nauk społecznych, ale o potencjale przekształcania jej w wiedzę habitualną. Te habitualne rodzaje wiedzy, przywoływane przez aktywistów i aktywistki, związane były głównie z emocjonalną i cielesną dynamiką aktywizmu czy też kwestiami koordynacji i dynamiki życia grup i ruchów. Część z tych kwestii jest zresztą adresowana wyraźnie w badaniach międzynarodowych⁵⁴.

VII. WNIOSKI I DYSPOZYCJE DO DALSZYCH BADAŃ

Polskie ruchy i inicjatywy na rzecz sprawiedliwości klimatycznej stanowią – zgodnie z zaproponowaną perspektywą – przykłady istotnych aktorów „uczących się” oraz współwytworzących ramy komunikacji popularnonaukowej i naukowej, stając się tym samym „agentami zmiany”. Choć różnią się niejednokrotnie w kwestii taktyk związanych z osiąganiem celów, aktywiści i aktywistki odwołują się do ugruntowanego i opartego na szerokim konsensusie stanowiska nauki dotyczącego przyczyn i mechanizmów kryzysu kli-

⁵¹ Celowo używam angielskiego oryginału z uwagi na polisemiczny ładunek: kategoria *scholar activism* odsyła bowiem do aktywizmu badaczy, jak również aktywistycznego podejścia w ramach nauki.

⁵² Na stronie „Jesteśmy osobami związanymi z Uniwersytetem Jagiellońskim, niegodzącymi się na dalsze bagatelizowanie powagi kryzysu klimatyczno-ekologicznego. Razem budujemy akademicki ruch społeczny i działamy na rzecz sprawiedliwości klimatycznej”; <<https://klimatuj.pl>> [dostęp: 24.06.2022].

⁵³ Ramasubramanian, Sousa (2021): 491 (tłum. autora).

⁵⁴ Martiskainen et al. (2020): 1–18.

matycznego. Uniwersum poznawcze aktywistek i aktywistów składa się zatem przede wszystkim z ustalonej naukowo wiedzy, do której jednak – z uwagi na młody wiek oraz brak warunków instytucjonalnych jej poznawania – zwyczajowo docierali samodzielnie. Badani i badane niejednokrotnie zwracali uwagę na fakt „epifanii”, dzięki wiedzy, ale jednocześnie na poczucie przytłoczenia: zarówno poziomem profesjonalnej złożoności „nauki o klimacie”, jak i emocjonalnymi reakcjami na wiedzę o możliwych scenariuszach negatywnych cywilizacyjnego kryzysu po przekroczeniu tak zwanych *tipping points*. Co tu jednak ważne, badani byli zgodni, że to „nauka o klimacie” stanowiła aktywator do podejmowania działań zrzeszeniowych. Jak widać, kluczowym elementem są zatem procesy uczenia się: zarówno autodydaktyzm członków i członkiń ruchów, jak i szeroko podzielane wezwanie do opartej na ustaleniach nauki edukacji klimatycznej, wpisanej w podstawy programowe nauczania w szkołach.

Jako że ruchy nie wytwarzają własnych intelektualistów, istotnym zasobem, z którego korzystają, są „publiczni intelektualiści dla ruchów”, najczęściej powiązani ze środowiskami akademickimi lub popularnonaukowymi (np. NoK). Relacje z akademią są chętnie przez ruchy na rzecz sprawiedliwości klimatycznej podejmowane, przyjmują jednak najczęściej postać współpracy i spotkań *ad hoc*, nie instytucjonalizując się. Badania nad przyczynami tego stanu rzeczy oraz możliwymi warunkami do pogłębiania współpracy są warte podjęcia. Tym bardziej że nie zaznaczyły się w Polsce postaci otwartego *scholar activism*.

Ważkim wątkiem okazały się również zgłaszane przez aktywistów i aktywistki niedobory wiedzy z zakresu nauk społecznych. Jak się zatem okazuje, o ile wiedza „przyrodnicza” została – przynajmniej częściowo – przez reprezentantów i reprezentantki badanych ruchów przyswojona i jest w miarę możliwości przez nich upowszechniana, o tyle ustalenia nauk społecznych z zakresu dynamiki procesów grupowych czy zmiany społecznej są słabo dostępne i pożądane. Stanowi to kolejne wyzwanie stojące przed badaczami i badaczkami: nie tylko jako przedmiot badań, lecz także pole możliwej współpracy związanej z realizacją publicznych funkcji nauki.

Co intrygujące, powyższe wnioski korespondują ze strukturą strumieni finansowania nauki oraz stanowiących ich efekt „korpusów” wiedzy. Jak wykazali Indra Overland oraz Benjamin K. Sovacool, „w latach 1990–2018 nauki przyrodnicze i techniczne otrzymały o 770% więcej środków niż nauki społeczne na badania nad zagadnieniami związanymi ze zmianami klimatu. Tylko 0,12% wszystkich środków na badania dotyczące łagodzenia zmiany klimatu przeznaczono na nauki społeczne”⁵⁵. Skutkiem wyżej zdiagnozowanych dysproporcji są nierówności w zakresie produkcji wiedzy oraz mniejsza podaż wiedzy, która – czerpiąc z ustaleń przyrodznawstwa – wykaże się przede wszystkim społeczną użytecznością i efektywnością w zakresie zmian behawioralnych czy społeczno-politycznych.

Osobną kwestią pozostają też relacje pomiędzy samymi oddolnymi ruchami oraz licznymi innymi interesariuszami aktywnymi na rzecz mityga-

⁵⁵ Overland, Sovacool (2020): 2 (tłum. autora).

cji zmian klimatycznych. Definiuje to jednocześnie cały czas słabo uruchamiany potencjał (stosowanych) nauk społecznych, które – w poszukiwaniu sprawczości – mogą i powinny otwarcie sytuować się jako użyteczne, a nawet niezbędne w procesie uspołecznienia i upowszechniania wiedzy, translacji wiedzy akademickiej na potrzeby *praxis*, wzmacniania uciszanych lub słabo słyszalnych głosów, a nawet – wykorzystujących autorytet nauki – presji na decydentów politycznych. Zdolność ruchów do wpływu politycznego oraz do budowania aliansów z innymi aktorami oddolnymi oraz interesariuszami wydaje się zatem istotna dla funkcjonowania ruchów, a przy tym stanowi kolejny istotny do podjęcia przedmiot badań, których wyniki mogą być społecznie użyteczne.

- Alam, M., Nilan, P. (2018). The campaign to save the Bandung city forest in Indonesia: a cognitive praxis analysis of protest repertoires. *Indonesia and the Malay World* 46(136): 343–359. doi: 10.1080/13639811.2018.1496623
- Boström, M. (2004). Cognitive practices and collective identities within a heterogeneous social movement: the Swedish environmental movement. *Social Movement Studies* 3(1): 73–88. doi:10.1080/1474283042000194902
- Brüggemann, M., Lörcher, I., Walter, S. (2020). Post-normal science communication: exploring the blurring boundaries of science and journalism. *Journal of Science Communication* 19(3): A02. doi:10.22323/2.19030202
- Burawoy, M. (2009). O socjologię publiczną. Przemówienie prezydenckie z roku 2004. Tłum. A. Dziuban, [w:] A. Manterys, J. Mucha (red.), *Nowe perspektywy teorii socjologicznej. Wybór tekstów*. Kraków: 525–561.
- Burawoy, M. (2019). A new sociology for social justice movements, [w:] M. Abraham (ed.), *Sociology and Social Justice*. Los Angeles–London: 20–33.
- Burawoy, M., Szolucha, A. (2013). Uniwersytet w kryzysie. Z Michaelem Burawoyem rozmawia Anna Szolucha. *Praktyka Teoretyczna* 7. <http://numery.praktykateoretyczna.pl/PT_nr7_2013_NOU/07.Burawoy.pdf>.
- Butterwick, S., Chovanec, D., Palacios, C., Rubenson, K., Walter, P. (2011). Knowledge Production in Social Movement Learning: Different Lenses, Different Agendas, Different Knowledge Claims. *Adult Education Research Conference*. <<http://newprairiepress.org/aerc/2011/symposia/1/>>.
- Buzogány, A., Scherhauer, P. (2022). Framing different energy futures? Comparing Fridays for Future and Extinction Rebellion in Germany. *Futures* 137: 102904. doi:10.1016/j.futures.2022.102904
- Castells, M. (2008). *Siła tożsamości*. Tłum. S. Szymański. Warszawa.
- Choudry, A., Kapoor, D. (2010). Learning from the ground up: global perspectives on social movements and knowledge production, [w:] A. Choudry, D. Kapoor (eds.), *Learning from the Ground Up: Global Perspectives on the Social Movements and Knowledge Production*. New York: 1–13.
- Chwałczyk, F. (2020). Around the Anthropocene in eighty names – considering the Urbanocene proposition. *Sustainability* 12(11): 4458. doi:10.3390/su12114458
- Collins, P.H. (2007). Going public: doing the sociology that had no name, [w:] D. Clawson, R. Zussman, J. Misra, N. Gerstel, R. Stokes, D.L. Anderton, M. Burawoy (eds.), *Public Sociology: Fifteen Eminent Sociologists Debate Politics and the Profession in the Twenty-first Century*. Berkeley: 101–114. doi:10.1525/9780520940758-007
- Collins, P.H. (2009). Czarna myśl feministyczna w macierzy dominacji, [w:] A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*. Warszawa: 1185–1196.
- Contu, A. (2020). Answering the crisis with intellectual activism: making a difference as business schools scholars. *Human Relations* 73(5): 737–757. doi:10.1177/001872671982

- Conway, J.M. (2013). *Praxis and Politics: Knowledge Production in Social Movements*. New York–London.
- Cox, L. (2014). Movements making knowledge: a new wave of inspiration for sociology? *Sociology* 48(5): 954–971. doi:10.1177/0038038514539063
- Dadusc, D. (2014). Power, knowledge and resistances in the study of social movements. *Contention: The Multidisciplinary Journal of Social Protest* 1(2): 47–60. doi:10.3167/cont.2013.010204
- Davies, S.R., Horst, M. (2016). *Science Communication: Culture, Identity and Citizenship*. London.
- della Porta, D., Diani, M. (2009). *Ruchy społeczne*. Wprowadzenie. Tłum. A. Sadza. Kraków.
- della Porta, D., Parks, L. (2014). Framing processes in the climate movement: from climate change to climate justice, [w:] M. Dietz, H. Garrelts (eds.), *Routledge Handbook of the Climate Change Movement*. New York–London: 19–31.
- della Porta, D., Pavan, E. (2017). Repertoires of knowledge practices: social movements in times of crisis. *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal* 12(4): 297–314. doi:10.1108/QROM-01-2017-1483
- Eyerman, R. (1982). Consciousness and action: Alain Touraine and the sociological intervention. *Thesis Eleven* 5(1): 279–288. doi:10.1177/07255136820050
- Eyerman, R., Jamison, A. (1989). Environmental knowledge as an organizational weapon: the case of Greenpeace. *Social Science Information* 28(1): 99–119. doi:10.1177/05390188902800
- Eyerman, R., Jamison, A. (1991). *Social Movements: A Cognitive Approach*. London.
- Fotaki, M., Foroughi, H. (2022). Extinction Rebellion: green activism and the fantasy of leaderlessness in a decentralized movement. *Leadership* 18(2): 224–246. doi:10.1177/17427150211005578
- Friberg, A. (2022). On the need for (con) temporary utopias: temporal reflections on the climate rhetoric of environmental youth movements. *Time & Society* 31(1): 48–68. doi:10.1177/0961463X21998845
- Frickel, S., Arancibia, F. (2022). Mobilizing environmental experts and expertise, [w:] M.T. Grasso, M. Giugni (eds.), *The Routledge Handbook of Environmental Movements*. New York–London: 278–292.
- Irwin, A. (2002). *Citizen Science: A Study of People, Expertise and Sustainable Development*. New York–London.
- Jamison, A. (2010). Climate change knowledge and social movement theory. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 1(6): 811–823. doi:10.1002/wcc.88
- Kocyba, P., Łukianow, M., Piotrowski, G. (2020). Młodzieżowe strajki klimatyczne w Polsce: kto protestuje i dlaczego? *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 21(4): 77–95.
- Kosińska, M. (2020). Ruchy społeczne jako przestrzeń edukacji dorosłych: ruch kobiet w Polsce. *Edukacja Dorosłych* 83(2): 13–26.
- Lindqvist, S. (2009). *Wytepić całe to bydło*. Tłum. M. Haykowska. Warszawa.
- Martiskainen, M., Axon, S., Sovacool, B.K., Sareen, S., Del Rio, D.F., Axon, K. (2020). Contextualizing climate justice activism: knowledge, emotions, motivations, and actions among climate strikers in six cities. *Global Environmental Change* 65: 102180.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens III, W.W. (1973). *Granice wzrostu*. Tłum. W. Rączkowska, S. Rączkowski, K. Secomski. Warszawa.
- Medoń, S. (2021). Młodzi aktywiści wobec kontrowersji klimatyczno-energetycznych. Przykład Młodzieżowego Strajku Klimatycznego w Polsce. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 21(4): 55–76.
- Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge.
- Mergler, L., Pluciński, P. (2020). O publicznych funkcjach miejskich ruchów społecznych. Perspektywa akademicko-aktywistyczna. *Władza Sądzenia* 19: 137–145. <<https://wladzasadzenia.pl/2020/19/o-publicznych-funkcjach-miejskich-ruchow-spoecznych.pdf>>.
- Molek-Kozakowska, K. (2017). Communicating environmental science beyond academia: stylistic patterns of newsworthiness in popular science journalism. *Discourse & Communication*, 11(1): 69–88. doi:10.1177/1750481316683294
- Molek-Kozakowska, K. (2021). Environmental activism as counter-hegemony? A comparative critical discourse analysis of self-representations of radical environmental organisations. *Language and Intercultural Communication* 21(6): 717–733. doi:10.1080/14708477.2021.1979570

- Motta, S., Esteves, A.M. (2014). Reinventing emancipation in the 21st century: the pedagogical practices of social movements. *Interface* 6(1): 1–24. <<https://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2014/06/Interface-6-1-Editorial.pdf>>.
- Mueller, M., Tippins, D.J. (2015). *Ecojustice, Citizen Science and Youth Activism*. Dordrecht.
- Nulman, E. (2022). Climate change movements in the Global North, [w:] M.T. Grasso, M. Giugni (eds.), *The Routledge Handbook of Environmental Movements*. New York–London: 185–198.
- Overland, I., Sovacool, B.K. (2020). The misallocation of climate research funding. *Energy Research & Social Science* 62: 101349. doi:10.1016/j.erss.2019.101349
- Pluciński, P. (2018). Miejski aktywizm jako pole współwytwarzania wiedzy. Przypadek miejskich ruchów społecznych, [w:] R. Boguszewski (red.), *Spółczesność obywatelska w teorii i praktyce*. Warszawa: 51–64.
- Pluciński, P. (2020). Henri Lefebvre's second life: the real utopia of the right to the city in contemporary Poland. *History of European Ideas* 46(8): 1107–1121. doi:10.1080/01916599.2020.1761649
- Ramasubramanian, S., Sousa, A.N. (2021). Communication scholar-activism: conceptualizing key dimensions and practices based on interviews with scholar-activists. *Journal of Applied Communication Research* 49(5): 477–496. doi:10.1080/00909882.2021.1964573
- Rohden, F.G. (2021). Experts, influencers, and amplifiers – Exploring climate movements' hyperlinking practices. *JCOM-Journal of Science Communication* 20(07): 1–20. doi:10.22323/2.20070209
- Sardo, M., Weitkamp, E. (2017). Environmental consultants, knowledge brokering and policy-making: a case study. *International Journal of Environmental Policy and Decision Making* 2(3): 221–235. doi:10.1504/IJEPDM.2017.10006332
- Snow, D.A. (2013). Framing and social movements, [w:] B. Klandermans, D.A. Snow, D. della Porta, D. McAdam (eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. doi:10.1002/9780470674871.wbespm434
- Zantvoort, F. (2021). Movement pedagogies in pandemic times: Extinction Rebellion Netherlands and (un)learning from the margins. *Globalizations* 1–14. doi:10.1080/14747731.2021.2009319

